

Hányan tekintenek közülünk a jövőbe, és hányan a múltba? Segít-e életünk megtervezésében az a kép, amit az elmúlt időkről magunkban kialakítottunk, vagy gátló abban? Mit gondolnak a szakemberek, amikor múltira vonatkozó megegyezésünk hibáiról, elfogultságairól vagy túlzásairól van szó?

Megkértünk néhány történészt, mondja el véleményét. Vízioik a mégiscsak közös múltól annyira különbözőek, hogy mindenelelőt azt akartuk tudni, vajon az erdélyi történelem véglegesen darabokra tört-e, vagy reményked-

ni lehet a mozaik helyreállításában. Ezért három kérdést fogalmaztunk meg:

1. Erdélynek egyelőre csak részleges történetei vannak. Kívánatosnak tartja-e egy olyan Erdély-történet megírását, amely valamennyi ott élő közösség múltját képes egy-ségre foglalni?
2. Hogyan látná lehetségesnek e terv megvalósulását?
3. Melyek azok a kérdések, amelyek kötelező módon transznetikus (nemzetekfölötti) megközelítést igényelnek? Folytatjuk a kérdésekre adott válaszok közlését. **A szerk.**

Harald Roth

Próbálkozzunk „Erdély kultúrtörténetével”

Hogyan is közeledhetünk a 21. század nagy tervéhez, jelesül Erdély mint Teljes, mint Egész történetének megírásához? Mert minden kérdésen felül áll, hogy erre immár nagy szükség van, ha azt szeretnénk, hogy környezetünk tudomásul és komolyan vegyen bennünket. Nemzeti történetírás, vagy a külön-külön körök csoporttörténelmei, önmagukból és önmaguknak? – Igen, volt ilyen a 19. században, amikor a „nemzeteket” megkonstruálták és propagálták; és sajnos a 20. században is voltak ilyenek, mégpedig a nemzetfogalom perversziójának bűnrészeseként. De ma, a 21. században – vagyis abban az új időszakban, amely lényegében tizenegy évvel ezelőtt kezdődött? Ki az a felvilágosult elme, aki ma komolyan veszi a nemzeti alapú történetírás? A nemzeti történelmek fontos részét képezik ugyan a historiográfia történetének, és természetesen döntő szerepet játszottak itt-és-mostunk létrejöttében – de mi más érdemük van? Nem, ez a történetek számára már rég elavult, meghaladott, mi több, káros és veszélyes: a nemzetit piedesztálra állítani és meghatározó vezérfonalként visszahelyezni jogaiba a történelemben – ez egyértelműen erőszakhoz vezet: hiszen ez a nemzeti nézőpont a történelemnek csak egy (mégpedig jobbra jelentéktelen, mellékes) öszszetevője. Döntő súllyal esett latba viszont a vallás, a jog, a szociális helyzet, a gazdasági élet módja, illetve ezzel összefüggésben az erkölcsi rend – vagyis röviden: a kultúra. Ezek viszont csak retrospektív módon követték a nemzeti kritériumok szerinti – tehát szelektív és történetitlen hozzárendeléseként kifejlő – történelemszemléletet azoknál a történészeknél, akik maguk is egy nemzet szolgálatában tevékenykedtek.

Hogya egy időben távlatosabb, jól felismerhető térség – itt az erdélyi régió, tartomány – történelmi „sumájának” szemléletére összpontosítunk, eltökélte hátraarcra vissza kell fordulnunk a fentebb jelzett szelektív szakaszról, és radikálisan meg kell szabadulnunk belénk nevelt és megszokott „nemzeti” gondolkodási modellünkől is, el kell azt felejtenünk – mégpedig feltételek nélkül. Akkor pedig nem lehetünk egyik vagy másik csoport szószólói, olyan csoportoké, amelyek e tartomány történelmében egyáltalán szerephez jutottak, még akkor sem, ha nyelvünk, származásunk, vallásunk vagy valamely más jellemző jég folytán bármelyikhez is közelebb állónak érezzük magunkat, mint a többihez. Ebből következőleg mondjuk a japán vagy a burkina-fasói történészek nyilván könnyebben boldogulnának e feladattal, mint az erdélyiek. Ám ők (ugyancsak emiatt) biztosan nem is látnának kihívást Erdély történetének megírásában.

Szó sincs róla: számtalan próbálkozás volt már Erdély történetének – mint egésznek – a bemutatására, „szólóban” dolgozó szerzőktől csakúgy, mint történészcsoportoktól, mi több, egyiket-másikat még jól sikerültnek is mondhatjuk. Ám a legtöbb munka messzememenően vagy egészében „el van lőve”. Ennek pedig az az oka, hogy apológiaként születtek bizonyos – politikai vagy nemzeti – álláspontok védelmében, és nyilván az a körülmény is közrejátszik benne, hogy éppa „politikai történelem”, illetve a politikai szándék állt a középpontban, ezzel pedig szabad út nyílt a megvallozott vagy latens pártállások veszélyei előtt: különböző történelmi korok bizonyos csoportjainak előtérbe helyezése vagy éppen végletes mellőzése. Röviden: a tendenciózus történetírással kapcsolatos tapasztalatok keservesek.

Ha valóban új kezdet után kutatunk, semmiképp sem maradhatunk meg annál, hogy korszerű módszereket és a más régiókkal való foglalatalkodás e módszerekre építő ismereteit és tapasztalatait halmozzuk. Mint ahogy nem elegendő a jó elhatározások megfogalmazása sem: egészen új eltökéltségnek kell gyökeret vernie bennünk – „Erdély kultúrtörténetének” megírására. Ez az elhatározás nem szerénytelen, erről meg vagyok győződve, olyan útnak látszik, amelyen elindulva legalább az a reménység juthat nekünk osztályrészül, hogy olyan relatív konszenzusra találhatunk, amely kiegyensúlyozza az egoldalúságokat, hogy módunk nyílik az erdélyi történelmi társadalom egészének olyan átfogó perspektívájára, amelynek a „politikai történelem” alkalmanként alapvető, de semmiképp sem traumatikus háttéreleme. Ez persze korántsem új ötlet; más régiók és más országok történetírási gyakorlatában – mint ahogy az erdélyi kultúrtörténet némelyik konkrét témája mentén is – kitérő mun-

kák állnak példaként rendelkezésünkre. De vállalkozott-e valaha is egy interdiszciplináris és transznetikus szerzőcsoport erre a feladatra – lehetőleg átfogó igénnyel?

Nem volna-e lehetséges a „Natio Hungarica” politikai dominanciájának hangsúlyozása helyett inkább ennek kulturális és mentális értékét, státusát megvizsgálni – mondjuk a szomszédos országok, tartományok komparációjában? Vagy nem volna-e érdemes a románok demográfiai és származástani kérdéseinek taglalása helyett inkább az erdélyi Egészben betöltött gazdasági szerepét kutatni? Nem volna-e fontosabb az erdélyi szászok Habsburg-függőségének felhárnyitgatása helyett településpolitikai és kulturális ténykedésüket számba venni? És végül: nem kellene-e a vallási törvénykezés viszárságainak ismételtetése helyett ennek korántsem világos gyakor-

lati leképeződéseit megvizsgálni? Vagy az „Unio trium nationum” megasztalása vagy kárhóztatása helyett a közigazgatási struktúrák és mechanizmusok aprólékos elemzését elvégezni vidékünkön?

A „kultúrtörténeti” orientáció mellett további érvként szolgálhat az az egyszerű felismerés, hogy az egyén a kulturális jelenségeknek ama komplex sokszínűségét illetően, amely Erdély története során mindvégig megmutatkozott, sohasem lehet abban a helyzetben, hogy egymagában képes legyen azt átfogóan szemlélni. Ehhez vitathatatlanul egy nagyobb csoport munkája szükséges, erős közös elhatározással, amely – bármiméű politikai vagy nemzeti szándékot félretéve – pontosan meghatározott célra irányul. Ha ez az akarat ma, a 21. században megvan, a hasonló gondolkodók szelleme minden bizonynyal összhangba olvad.

Fordította: JAKABFFY Tamás

1965, Segesvár (Maros megye); Gundelsheim/Neckar-i Siebenbürgen-Institut, igazgató, Heidelbergi Egyetem, adjunktus; *Kleine Geschichte Siebenbürgens*, 1996, *Kis Erdély-történet*, Budapest, 1999; *Studienhandbuch Ostliches Europa*, szerk., Bd. 1: *Geschichte Ostmittel- und Südosteuropas*, Heidelberg, 1999.

CSETRI Elek

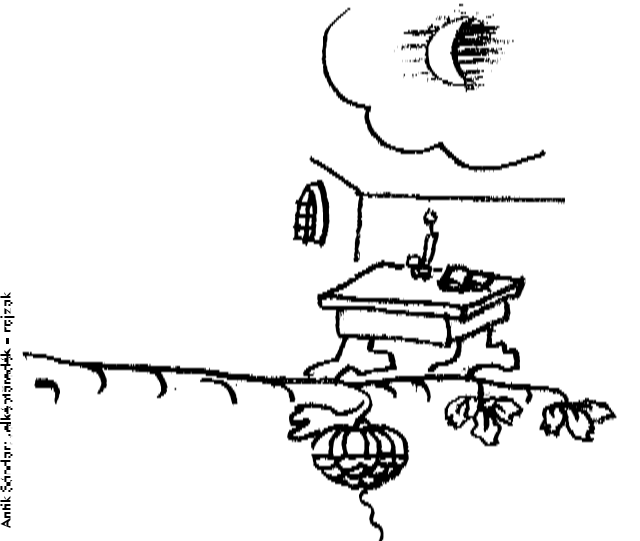
Történetírás és politika

1. A kérdéssel kapcsolatban először pontosítással kezdeném. Erdélynek olyan megjelent története, amelyben mindhárom itt élő etnikai közösség historikusai részt vettek volna, valóban nincs. A pártállam korában azonban, Miron Constantinescu előszavával megjelent két-kötetes munkának román és magyar szerzői vannak, a németek hiányoznak. Ha a németek itteni múltja megkívánná, mostani minimálisra csökkent jelenlétük miatt nehezen megoldható történészek részvétele Erdély múltjának bemutatásában. Az a kérdésben megfogalmazott megállapítás, hogy a területnek csak „részleges történetei vannak”, nem egészen helyes, hiszen az 1986-ban, Köpeczi Béla főszerkesztő vezetésével megjelent három vaskos kötet Erdély történetét magában foglalja a maga teljességében, az ott élő közösségek mindenkinek múltjával együtt. „Részleges”-nek legfeljebb abból a szempontból tekinthető, hogy kizárólag magyar történészek a szerzői, s így a magyar szakemberek véleményét foglalja magában múltunk egyes kérdéseiről. Kiemelendő azonban az, hogy a vitatott kérdésekben is igyekszik objektíven írni, minden kapcsolatos álláspontot bemutatni. A középkor történetéről szólva például nemcsak az unio trium nationum tagjai tárgyalódnak, hanem az összes etnikai közösség, így a románok is. Így a román nemzeti mozgalom kialakulásának részletes történetét is megkapjuk benne, kezdve

Inichentie Micuval, folytatva az Erdélyi Iskolával, a '48-as nemzedékkel, befejezve az egységes román állam harcosaival. Az nem vitás viszont, hogy a tárgyalás során a magyar történettudomány szempontjai érvényesülnek. Hozzáteendő azonban: minden sértő szándék nélkül. Az 1986-os magyar Erdély-történetnek nincs román alternatívája. Német sincsen, hiszen e közösség történetírói jóformán csak saját népük múltjával foglalkoztak, Erdély történetének egészével alig. A magyar történettudomány 1968-tól „helyzeti előny”-höz jutott, mert fokozatosan lerázta magáról a pártállam befolyását, és objektívebb szempontokat érvényesíthetett. Másrészt ne feledjük, hogy mikor egy szerzői munkaközösség Románia története középkorai változatát jelentette meg, azért, mert nem a hagyományos „nemzeti” történetírás nyomdokain haladt, könyvének ügye a román parlament elé került, és a heves viták során a szélsőségesek részéről a hazafiatlanság, sőt „hazaárulás” vádjával kellett szembenéznie. A példa azt bizonyítja, hogy a történetírás sokban ma is a politikai tényezők erős nyomása alatt áll. Mindez még jobban aláhúzza annak szükségességét, hogy kívánatos lenne egy olyan Erdély történetét összeállítani, melynek megírásában az itt élő valamennyi közösség múltja egyaránt érvényesül, és egyedüli céljának az igazság megállapítását tekinti. Eddig annyi eredményt elértünk, hogy a tankönyvekben az uszító jellegű megállapítások kikerültek. Az egységes erdélyi történet megírásához azonban az évtizedes félretájkóztatás és hamisítás miatt a feltételek nem látszanak eléggé éretteknek. Persze van egy közmondás: „Próba szerencse.”

2. Az adott erősen kényes és vitatott kérdés esetén nem gondolhatunk egyik napról a másikra megírható munkára. Hiszen a kapcsolatos, két ország történetíróiból alakult vegyes bizottságok hosszas működésük során sem tudtak meggyőző eredményre jutni. A kérdés azonban volens nolens fontos. A jövőre nézve két megoldás kínálkozna: 1. vagy az egyes vitás kérdések megvitatását végezzék el az együtt lakó népek történetírói, utána meg összesítsék az eredményeket; 2. vagy azzal kezdjük, hogy a megfelelő közösségek történetíróiból szerkesztőbizottságot hozunk létre, melynek tagjai részletező (analitikus) tervet készítenének megvitatás céljából. A vita során először az általános szempontok kerülnének megvitatásra, azután meg részletekbe menően az egyes korszakok, illetve kérdések szakemberei vitatnák meg a fejezeteket, vitás pontokat. Végül az egész kötet általános megvitatására kerülne sor. Tanulmányozni kellene az 1956 után a német és francia közös történelemkönyvek bizottságainak munkáját és elért eredményeit.

3. Minden alapvető kérdés transznetikus (nemzetekfölötti) megközelítést igényel. Késztelenül vannak közös történelmünknek kényes, vitatott pontjai, mint az őslakosság kérdése, a római kiűrés, a román elem kontinuitása, az Anonymus-kérdés, Erdély helyzete a

magyar királyságon belül, az erdélyi fejedelemség megalakulása és jellege, a románok erdélyi migrációja, Erdély lakosságának etnikai megoszlása az egyes korokban, a román vallási unió és nemzeti mozgalom kezdetei és fejlődése, 1848–1849, a tartomány 1849–1867 közötti helyzete, az 1867-es kiegyezés jellege, a nemzeti-ségi kérdés a dualizmus korában, az asszimiláció, a Memorandum-mozgalom, 1918, Trianon, a román uralom jellege, a bécsi döntés, a szovjet megszállás és befolyás, az 1945 utáni helyzet, asszimiláció, a nemzetiségi kérdés Romániában, 1956, a Bolyai Egyetem kérdése, 1989 és az azt követő változások, a román alkotmánymódosítás és Erdély, a magyar nyelvhasználat és közoktatás, az autonómia stb. Mindezekben a kérdésekben az itt élő közösségek történetíróinak kell közös vagy legalábbis megközelítő álláspontra jutniuk, ami nem könnyű feladat. Ha a kérdéscívelevők arra gondolnak viszont, hogy a három etnikum történetírói nem képesek egyes kérdések közös megoldására, és idegen szakemberek bevonására van szükség, az eredmény így sem bizonyos. Ha egyáltalán a külföldi historikusoknak vannak hol az egyik, hol a másik fél számára kedvező álláspontjai, azok elfogadása egyáltalában nem kecsegtet egyöntetű sikerrel. Konzultálás jogával be lehet viszont vonni a felek által javasolt egyes idegen szakembereket.

1924, Torđa (Kolozs megye); BBTE, Történelem-filozófia Kar, professor; *Együtt Európában*, Debrecen, 2000.